

SOCJOTOPOGRAFIA CHRZANOWA OD POŁOWY XV DO POŁOWY XVII W.

UNIwersytet Pedagogiczny w Krakowie
DOROTA LISOWICZ

CHRZANÓW, miasto położone na północny – zachód od Krakowa, w średniowieczu zaliczany był do małych ośrodków. Najstarsze dzieje Chrzanowa jako miasta lokacyjnego giną w pomrokach dziejów, nie zachował się bowiem żaden dokument z tego okresu. Historycy dzielą się na tych, którzy inicjatora lokacji upatrują w Bolesławie Wstydlwym i tych, którzy widzą w tej roli Kazimierza Wielkiego.

CEL PRACY: Rozprawa doktorska ma na celu ukazanie w dynamicznym ujęciu zmian, jakie zaszły w przestrzeni i społeczeństwie miasta Chrzanowa do połowy XVII w. Zagadnienia dotyczące zmian w przestrzeni miejskiej i strukturach społecznych analizowane są w pięciu okresach 1440 – 1450; 1490 – 1502; 1550 – 1560; 1600 – 1608; przed 1655. Wybór takich przedziałów podyktowany był stanem zachowanych ksiąg miejskich: radzieckich i wójtowsko – ławniczych, będących podstawą źródłową rozprawy.

METODA BADAŃ: Zastosowano metodę, polegającą na analizie wszelkich transakcji nieruchomości, zwłaszcza domami, jakie zarejestrowano w 13 księgach miejskich. Jako podstawowe źródło kartograficzne wykorzystano plan katastralny z 1848 r. Analiza źródeł dała zadowalające wyniki, pozwalając na zrekonstruowanie zabudowy miejskiej, zwłaszcza mieszkalnej i nałożenie na te dane informacji o ludziach tę przestrzeń zamieszkujących. Powstały w wyniku tego tzw. ciągi sąsiedzkie (biografie ulic).

PRZESTRZEŃ

SPOŁECZEŃSTWO

Centrum osadnicze: Położone na wzniesieniu, o naturalnych warunkach obronnych, od przedmieść oddzielała fosa, zwana też wąwozem. Pojawiające się w początkach XV w. wzmiarki o tzw. pniągach parkanowych, mogą świadczyć, że wówczas miasto otoczono, bądź planowano otoczyć drewnianą palisadą. Centrum osadnicze przybrało formę prostokąta dwięciopiękopołowego. Pole środkowe zajął rynek, otoczony czterema jednostronnymi pierzejami. Z pozostałych czterech bloków narożnych jeden w całości zajął kościół.

Rynek: Zajął centralny prostokątny plac, o wymiarach 2 1/3 x 2 sznury. Spośród budynków i urządzeń charakterystycznych dla tego placu, w Chrzanowie pojawił się ratusz i prawdopodobnie również jakki. Informacje o nich pojawiają się w źródłach z początkiem XVI w., jednak bez określenia ich miejsca położenia.

Ratusz: W źródłach pojawia się dopiero w końcu XVII w. W 1689 r. zanotowano pierwszą sprawę „in pretorio”. Od tego momentu regularnie wszystkie posiedzenia rady odbywały się w tutejszej izbie sądowej. Gdzie wobec tego przez poprzednie stulecia odbywały się posiedzenia rady miejskiej? W zapisach źródłowych pojawiają się nieliczne i lakoniczne wzmianki na ten temat. Do połowy XV w. jest ich stosunkowo najmniej, co pozwala zauważyć, że rada obradowała w domach rajców bądź wójtów sądowych. Wydaje się, że za udostępnienie domu rajcy otrzymywali zapłatę. W latach 1440, 1446, 1447, 1456, 1469, 1483 mamy poświadczoną, że obradowano w domach ówczesnych burmistrzów. Wydaje się, że sytuacja nie ulegała zmianie w XVI w., wbrew poglądom, że już wówczas istniał ratusz, czego potwierdzeniem mają być wpisy typu „ad nostram consulari residenciam”. Określenie „residencia” może oznaczać zarówno ratusz jak i nadal dom rajców. Potwierdzenie tego znajdujemy w roku 1553, kiedy rada obradowała w domu Stanisława Mazanaka burmistrza na ów czas, innym zaś razem u Jana Masłowskiego również wówczas pełniącego tę funkcję. Od połowy XVI w. wzmianki na temat miejskiej obrady są nieliczne, jedynie w 1614 zanotowano, że sprawa odbyła się u rajcy siedzącego. W 1674 znów obradowano w domu burmistrza. Od wspomnianego roku 1689 każdorazowo notowano, że obrady odbywały się w ratuszu. Wiele wskazuje na to, że Chrzanów przez całe średniowiecze i jeszcze w okresie nowożytnym funkcjonował bez najważniejszego budynku w mieście rządzącym się prawem magdeburskim, jakim był niewątpliwie ratusz.

Ulice: Z rynku wychodziło pierwotnie 8 ulic, po 2 z każdego narożnika. W bliżej nie określonym momencie, nie wcześniej jednak niż w XVII w. zabudowano jeden z międzuchów, w wyniku czego do dziś dnia z rynku wychodzi 7 ulic. Największe znaczenie miały ulica krakowska, przechodząca na przedmieściu w gościniec do Krakowa, ulica świętokrzyska, prowadząca do Oświęcimia, ulica dworska, biegnąca do dworu i dalej na Śląsk i ulica kościelecka prowadząca do wsi o tej nazwie. Pozostałe były pomniejszych ulicami wiodącymi do ogrodów, sadów i pól. Nazwy ulic, zwłaszcza tylnych, pojawiają się późno i początkowo określa się je jako po prostu jako ulice bądź ulice tyłne.

Pierzeje: W czasie lokacji wydzielono 4 prostokątne, jednostronowe bloki przynykowe. Jeden z nich północny na XIX w. planach jest nieco zniekształcony, ma trapezowy kształt i jest znacznie dłuższy od pierzei południowej. Między nim, a blokiem narożnym brakuje uliczki. Badania potwierdziły przypuszczenia urbanistów, że owo zniekształcenie ma charakter wtórny. Jeszcze bowiem w XVII w. domy rozdzielała uliczka międzuchowa.

Działka: Pierwotna szerokość działki 40 stóp, nie zachowała się, a granice między nimi uległy przesunięciom. W pierzei północnej w połowie XV w. istniało 7 działek, w wyniku połączenia z działkami w północno – wschodnim bloku narożnym w XVII w. ukształtowało się ich 10. Pierzeja wschodnia cechowała się stabilnością. Rozmierzone tutaj 5 działek istniało przez cały badany okres. W południowym bloku zdaje się, że pierwotnie powstało także 7 działek, choć w II połowie XV w. było ich już 8, aby w początkach XVII w. w wyniku połączenia dwóch działek powrócić do stanu pierwotnego. W pierzei zachodniej w pierwszej połowie XV w. istniało 7 działek i tak pozostało do XVII w. Z czasem zaczęto działki dzielić poprzecznie. Informacje na temat takiego podziału pierzei wschodniej mamy z XVI w. Na tyłach działki znajdował się najczęściej ogródek, sad, stajnia, chlew, browar bądź słodownia, z czasem budowano tam domki. Na tyłach jednej z działek w pierzei południowej znajdowała się łaźnia.

Przedmieścia stanowiły zaplecze gospodarcze dla mieszkańców miasta. Cechowała je luźna zabudowa.

• Krakowskie – przy gościńcu do Krakowa, głównie znajdowały się tutaj ogrody mieszczan i pastwisko, z którego wydzielano tereny pod nowe ogrody.
• Kościeleckie – przy drodze do wsi Kościelec, nad rzeką Chechłem rozwinęła się strefa przemysłowa miasta – młyny, folusz, ramy sukienne, ślusarnia. Poza tym ogrody i łąki.

• Świętokrzyskie – przy drodze do Oświęcimia. Nazwę swą zawdzięcza istniejącemu tu kościółkowi Św. Krzyża, wzmiankowanemu od pocz. XVI w. Tutaj znajdowało się największe domów, browar, ogrody, role, łąki, pastwisko.

RYNEK 1910 R.

RYNEK WSPÓŁCZESNIE

• **Ramy demograficzne:** Szacunek liczby ludności mierzony iloczynem liczby domów przez współczynnik zasiedlenia domu.

• **Określenie grup społecznych** (krąg szlachecki, duchowny, mieszczański) i zawodowych (kupy i handlarze, rzemieślnicy, inne zawody) występujących w mieście.

• **Struktura zamożności:** Analiza stanu posiadania nieruchomości, struktury społecznej i zawodowej ich właścicieli w przyjętych okresach czasu. Będzie to podstawą do badań nad przemianami w strukturze majątkowej mieszczan i ustalenia listy najbogatszych właścicieli w poszczególnych okresach.

• **Elita miejska:** elita władzy, intelektualna, majątkowa.

• **Formy organizacji zawodowej i społecznej:** bractwa (rzeźników Bożego Ciała, szewców Najświętszej Marii Panny, górnicze), cechy (branzowe i łączne)

• **Waloryzacja przestrzeni miejskiej:** Analiza problemu na podstawie udziału w kręgach władzy mieszkańców rynku, poszczególnych ulic i przedmieść.

CHRZANÓW - CENTRUM
OSADNICZE 1848 R.